

А. М. Ондо Анге

практичний психолог, аспірант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

СОЦІАЛЬНИЙ НАПРЯМ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Підлітковий вік є періодом, коли відбувається низка докорінних змін у тілі та психіці особистості, що відбивається на всіх сферах її існування: соціальній, духовній і тілесній, відповідно, на життєвій позиції, яка в цей час проходить етап формування. Метою статті є експериментальне дослідження соціального напрямку формування життєвої позиції в підлітків за допомогою модифікованого опитувальника діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ (А.В. Лазукін в адаптації Н.Ф. Каліної). Розглянуто шкали цього опитувальника, які становлять соціальну сферу особистості («погляд на природу людини», «контактність», «гнучкість у спілкуванні»). Соціальна сфера загалом впливає на життєдіяльність усього суспільства, сприяє розвитку людини, формує певний рівень якості людського життя. Соціальна сфера значно відбивається на життєвій позиції особистості, оскільки конкретна шкала цінностей, яку засвоює підліток, значною мірою залежить від того соціуму, в якому знаходиться підліток, і того, яке місце в соціумі він займає та бажає зайняти, які цінності засвоїть, якою людиною стане. За соціальним напрямом становлення життєвої позиції виявлено три рівні сформованості: високий, середній і низький. Розглянуто психологічні особливості підлітків з указаними рівнями сформованості соціального напрямку життєвої позиції в розрізі комунікативно-особистісного потенціалу (який являє собою комплекс психічних властивостей особи, що полегшує чи ускладнює спілкування, на основі якого формуються такі інтегральні комунікативні властивості особистості, як психологічна контактність і комунікативна сумісність), у розрізі психологічних характеристик самосвідомості (характеристиками якої є самоповага, свобода від комплексів, особливості Я-образу та Я-концепції) й у розрізі особливостей соціальної перцепції (тобто здатності до розуміння та моделювання соціальних явищ, людей і їхніх мотивів, уміння прогнозувати розвиток міжособистісних ситуацій), відмічено основні тенденції зміни розвитку соціальної сфери з віком особистості.

Ключові слова: життєва позиція, підлітковий вік, соціальний напрям, Я-концепція, САМОАЛ.

Постановка проблеми. Підлітковий вік (отроцтво) є «прикордонним» періодом, періодом переходу від дитинства до дорослості й супроводжується низкою радикальних фізіологічних і психічних змін. Однак основними є зміни, що модифікують взаємини дитини, яка дорослішає, із суспільством і його інститутами. За однакової біологічних процесів ці зміни дуже різні в різних соціокультурних умовах. У підлітковому віці дитина виходить на принципово нову соціальну позицію, яка пов'язана з пошуком власного місця в конкретному соціумі. Підліток починає почувати себе дорослим, більш незалежним, прагне до визнання його незалежності й самостійності, відбуваються якісні зміни в його шкалі цінностей. У цей же час відбувається розширення соціальних умов як у просторовому плані, так і в плані збільшення діапазону духовного пошуку. Від того, де знайде підліток своє місце в цей час, які соціальні установки засвоїть, у якій ціннісному середовищі опиниться, багато в чому залежить, якою дорослою людиною він стане, яку життєву позицію сформує, що понесе в суспільство і як буде на нього впливати. Цей аспект, згідно з теорією самодетермінації особистості, найбільш тісно пов'язаний із потребою в автономності.

Дослідженню соціальної сфери розвитку особистості присвятили дослідження О.В. Веретина, В.Н. Куніцина, Р.В. Павелків, Н.В. Панова, В.А. Сушко та ін., проте питання соціального напрямку формування життєвої позиції в наукових працях не розглядалося.

Метою статті є експериментальне дослідження соціального напрямку формування життєвої позиції в підлітків.

Виклад основного матеріалу. Соціальний напрям формування життєвої позиції досліджений за допомогою модифікованого опитувальника діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ (А.В. Лазукін в адаптації Н.Ф. Каліної). Соціальному напрямку формування життєвої позиції відповідають шкали «погляд на природу людини», «контактність», «гнучкість у спілкуванні». Шкала «погляд на природу людини» описує віру в людей і могутність людських можливостей. Високий показник за цією шкалою інтерпретується як стійка база для гармонійних міжособистісних взаємин, симпатія та довіра до людей, чесність, доброзичливість, неупередженість. Шкала «контактність» вимірює комунікабельність особистості, її здатність до встановлення міцних і доброзичливих взаємин із оточуючими, при цьому контактність розуміється

не як рівень комунікативних здібностей особистості або навички ефективного спілкування, а як загальна схильність до взаємно корисних і приємних контактів з іншими людьми, необхідна основа синергетичної установки особистості. Шкала «гнучкість у спілкуванні» співвідноситься з наявністю або відсутністю соціальних стереотипів, здатністю до адекватного самовираження в спілкуванні. Високі показники свідчать про аутентичну взаємодію з оточуючими та здатність до саморозкриття в спілкуванні, такі люди орієнтовані на особистісне спілкування, не змішують саморозкриття й самопред'явлення, не схильні застосовувати фальш чи маніпулювання в спілкуванні. Особи, що показують низькі показники за цією шкалою, характеризуються ригідністю, невпевненістю у своїй привабливості в спілкуванні, тобто в тому, що вони цікаві співрозмовнику і спілкування з ними може приносити задоволення. Узагальнення показників за цими трьома шкалами дає уявлення про рівень сформованості соціального напрямку життєвої позиції в підлітків (таблиця 1).

У дослідженні взяло участь 235 респондентів – учнів підліткового віку (13–15 років) навчально-виховного комплексу «Просвіта» м. Одеси, навчально-виховного комплексу «Хабар» м. Одеси, з них 117 осіб – 13–14 років і 118 осіб – 14–15 років.

Узагальнення даних за вказаними шкалами дало такі результати: високий рівень властивий 17,47% респондентів, середній є домінуючим і становить 61,66%, низький спостерігається у 20,87% досліджуваних 8–9 класів. Розглянемо психологічні особливості вказаних рівнів за трьома компонентами структури соціального інтелекту, визначеними В.Н. Куніциною: 1) комунікативно-особистісний потенціал, який являє собою комплекс психічних властивостей особи, що полегшує чи ускладнює спілкування, на основі якого формуються такі інтегральні комунікативні властивості особистості, як психологічна контактність і комунікативна сумісність; 2) самосвідомість, характеристиками якої є самоповага, свобода від комплексів, особливості Я-образу та Я-концепції; 3) соціальна перцепція як здатність до розуміння й моделювання соціальних явищ, людей і їхніх мотивів, уміння

прогнозувати розвиток міжособистісних ситуацій [2, с. 49–50].

Високий рівень соціального напрямку прояву життєвої позиції в підлітковому віці (17,47% респондентів) характеризується: 1) у розрізі комунікативно-особистісного потенціалу: відкритістю щодо інших людей, як дорослих, так і однолітків, спокійним вступом у контакт, ініціативою та відсутністю негативних установок у спілкуванні, вмінням установлювати відносини й вираженою потребою в спілкуванні; 2) у розрізі психологічних характеристик самосвідомості: широким позитивним досвідом спілкування, наявністю значущих дорослих, яскраво вираженою потребою у визнанні й повазі, диференційованим Я-образом, емоційною стійкістю й адекватністю, схильністю до спілкування на особистісні теми, адекватною самооцінкою; 3) у розрізі особливостей соціальної перцепції: наявністю рольової поведінки, яка визначається взаєминами зі значущими дорослими, гнучкістю взаємин у межах, доступних дорослому, розрізненням ділових та особистісних взаємин, умінням прогнозувати розвиток міжособистісних ситуацій [3, с. 91]. Тобто ці підлітки добре пристосовуються чинних соціальних стандартів, норм і ціннісних орієнтацій, уміють добре налагоджувати стосунки з дорослими та однолітками. Позитивний досвід взаємин із батьками дає впевненість у собі в будь-якій ситуації, яка допомагає гнучко підходити до вирішення протиріч, вибираючи потрібну стратегію. Особливого значення для підлітків цієї групи набуває дружба з однолітками, що характеризується теплотою, взаємодопомогою, прихильністю та взаєморозумінням. Здатність аналізувати причини конфліктів дає їм змогу виробляти оптимальну лінію поведінки і знаходити вихід із мінімальними переживаннями. На це звертає особливу увагу О.Р. Веретина, яка підкреслює, що досліджувані з високим рівнем соціалізації використовують різні стратегії поведінки, тим самим відкриваючи різноманітні сторони власної особистості, що допомагає дотримуватися обраної життєвої позиції [1, с. 118]. Ці респонденти усвідомлюють власну відповідальність за вибір референтної групи чи значимої людини для взаємодії й тісних стосунків. Вони характеризуються розвину-

Таблиця 1

Рівні формування соціального напрямку життєвої позиції в підлітків 13–15 років за модифікованим опитувальником діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ (А.В. Лазукін в адаптації Н.Ф. Каліної)

Рівень розвитку соціального напрямку життєвої позиції	Вибірка 13–14 років		Вибірка 14–15 років		Ф*	Узагальнений показник	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Високий	27	23,08	14	11,86	2,29*	41	17,47
Середній	60	51,28	85	72,03	3,3**	145	61,66
Низький	30	25,64	19	16,10	1,8*	49	20,87

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

тою самосвідомістю й саморефлексією, що допомагає формувати зрілу особистісну та соціальну ідентичність.

Середній рівень соціального напрямку прояву життєвої позиції в підлітковому віці (61,66% респондентів) характеризується: 1) у розрізі комунікативно-особистісного потенціалу: ситуативною відкритістю щодо інших людей (при цьому стійке позитивне ставлення спостерігається тільки до близьких дорослих), труднощами входження в контакт зі значущими дорослими, ситуативною потребою в спілкуванні (часто за ініціативою дорослого), екзальтованою прив'язаністю до близьких; 2) у розрізі психологічних характеристик самосвідомості: нестійким усвідомленням Я-образу в спілкуванні зі знайомими значущими дорослими, коливаннями самооцінки залежно від ситуації, афективною Я-концепцією, наявністю потреби у визнанні лише в знайомих ситуаціях; 3) у розрізі особливостей соціальної перцепції: ситуативною рольовою поведінкою, домінуванням емоційно-особистісних контактів, адекватним сприйняттям міжособистісних взаємин за допомогою дорослих, наявністю інтересу до аналізу особливостей міжособистісних взаємин і відсутністю необхідних соціальних перцептивних дій [3, с. 91]. Отже, основною характеристикою цієї групи підлітків є конформізм на міжособистісному рівні та амбівалентність думок, переживань і вчинків індивіда щодо себе й оточуючих людей. Типовими є висловлювання про слухняність, бажання мати таку ж позицію, як й оточуючі люди. Негативні тенденції призводять до часткового відособлення від людей через невміння налагодити контакти з оточуючими. Спостерігається включення захисних реакцій поведінки, що сформувалися на основі завищеної чи нестійкої самооцінки, та різний ступінь тривоги у сфері міжособистісних взаємин. У поведінці переважає використання негармонійних стратегій міжособистісних стосунків, таких як уникнення та пристосування. Ці респонденти характеризуються байдужістю до власного Я, тенденцією недооцінювати власну духовність, постійними сумнівами, почуттям вини, нестійкою життєвою позицією.

Низький рівень соціального напрямку прояву життєвої позиції в підлітковому віці (20,87% респондентів) характеризується: 1) у розрізі комунікативно-особистісного потенціалу: амбівалентністю щодо інших людей, особливо дорослих, труднощами входження в контакт, невпевненістю, боязкістю, відсутністю комунікативних навичок, конфліктною потребою в спілкуванні; 2) у розрізі психологічних характеристик самосвідомості: конфліктним станом Я-образу, емоційною нестійкістю, малим соціальним досвідом, рідким виявленням потреби в повазі, схильністю до беззмістовної емоційної взаємодії зі значущими дорослими,

нестійкою самооцінкою; 3) у розрізі особливостей соціальної перцепції: недиференційованою поведінкою, явним домінуванням емоційних контактів, поясненням міжособистісної взаємодії інших виключно емоційними прив'язками, малим соціальним досвідом, труднощами прогнозування міжособистісних відносин [3, с. 91]. Наявність низького показника соціального напрямку прояву життєвої позиції вказує на незадоволення молоді особистості її стосунками з дорослими й ровесниками, різний ступінь соціально-психологічної дезадаптованості, яка маскується конфліктністю, суперництвом чи уникненням проблем спілкування. У більшості випадків виявляється соціальна й емоційна відчуженість, яка інколи переростає в «синдром афективної тупості» та соціальну ізоляцію. Виникнення механізму відчуження відбувається так: для того, щоб підтримувати автономію, молода людина повинна себе відчувати всемогутньою, всезнаючою й застосувати самоідеалізацію, котра проявляється в потребі самовдосконалення; але якщо прагнення до досягнення внутрішніх потреб фруструються чи не виправдовуються, то виникає почуття особистого краху, депресії, ненависті.

З аналізу отриманих даних ми можемо зробити такі висновки. Високий рівень властивий 23,08% 13–14-річних респондентів і 11,86% 14–15-річних, що свідчить про значне статистичне зменшення на 11,22%, $\varphi^*=2,29$, $p \leq 0,05$. Домінуючим виявився середній рівень, який притаманний 51,28% учням 8-го класу та 72,03% учням 9-го класу і становить статистичну значущість $\varphi^*=3,3$, $p \leq 0,01$. Низький рівень, відповідно, має 25,64% досліджуваних 13–14 років і 16,10% 14–15 років. Намічається вікова позитивна тенденція до зменшення низького рівня на 9,54%, $\varphi^*=1,8$, $p \leq 0,05$. Така тенденція пояснюється тим, що з дорослішанням підліток усе більше починає усвідомлювати себе як повноцінного соціального індивіда, який може успішно налагоджувати міжособистісні контакти, засвоювати різні стратегії поведінки, серед яких переважає стратегія співробітництва та компромісу, тобто посилюється фактор визначеності життєвої позиції соціальному плані.

Висновки. Отже, серед досліджуваних підлітків визначено три рівні сформованості соціального напрямку життєвої позиції: високий, середній і низький. У найбільшій кількості підлітки демонструють середні показники сформованості соціальної сфери, на другому місці – низькі показники, і найменшу поширеність отримують високі показники сформованості соціального напрямку життєвої позиції. З дорослішанням підлітків спостерігаються тенденції до зменшення представленості високого та низького показників сформованості соціального напрямку життєвої позиції, що пояснюється, з одного боку, підвищенням відчуття

відповідальності у взаєминах з іншими людьми й усвідомлення себе як повноцінного соціального індивіда – з іншого.

Перспективами подальшої наукової розвідки вважаємо дослідження інших напрямів формування життєвої позиції та їх взаємозв'язку із соціальним напрямом, а також зв'язків між соціальним напрямом і відповідними особистісними детермінантами підлітків.

Література:

1. Веретина О.В. Развитие самосознания подростка в конфликтах со взрослыми и свер-

стникам. *Психология современного подростка* / ред. Л.А. Редуш. Санкт-Петербург : Речь, 2005. С. 115–127.

2. Куницына В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение. *Теоретические и прикладные вопросы психологии* / под ред. А.А. Крылова. Санкт-Петербург, 1995. С. 48–59.
3. Панова Н.В. Уровни развития основных компонентов социального интеллекта младших подростков. *Интеграция образования*. 2011. № 2. С. 88–92.
-

Ondo Ange A. M. The social direction of the teen's life position formation

Adolescence is a period when a number of fundamental changes in the body and psyche of the individual take place, which is reflected in all areas of its existence: social, spiritual and physical, and accordingly to the life position, which is undergoing the formation stage. The purpose of this article was an experimental study of the social direction of the formation of life position in adolescents with the help of "Modified questionnaire of diagnostics of self-actualization of SAMOAL personality" (A.V. Lazukin in adaptation by N.F. Kalina). The scales of this questionnaire, which represent the social sphere of personality ("look at the nature of man", "contact", "flexibility in communication") are considered. The social sphere in general influences the life activity of the whole society, promotes human development, forms a certain level of quality of human life. The social sphere is significantly reflected in the life position of the individual, because the specific scale of values that a teenager absorbs depends largely on the society in which the teenager is, and what place in the society he occupies and wants to occupy, what values will be acquired, what a person he will become. According to the social direction of life position formation, three levels of formation were revealed: high, medium and low. The article deals with the psychological peculiarities of adolescents with the indicated levels of social orientation of life position in the context of communicative-personal potential (which is a complex of mental properties of a person, which facilitates or complicates communication, on the basis of which such integral communicative properties of personality are formed, such as psychologic personality compatibility), in the context of psychological characteristics of self-consciousness (the characteristics of which are self-esteem, freedom from complexes, especially self-image and self-concept) and in terms of the features of social perception (i.e. the capacity for understanding and modeling of social phenomena, people and their motives, the ability to predict the development of interpersonal situations) marked the main trends in the development of social sphere of the age of the individual.

Key words: life position, adolescence, social direction, I-concept, SAMOAL.